

Falussy Béla – Harcsa István: Háztartás és háztartásgazdaság az időfelhasználás tükrében

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Falussy Béla – Harcsa István (2000): „Háztartás és háztartásgazdaság az időfelhasználás tükrében” in:
Társadalmi riport 2000, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Pp. 158–176.

Háztartás és háztartásgazdaság az időfelhasználás tükrében

Falussy Béla – Harcsa István

1. Bevezetés

Számos korábbi kutatás igazolta, hogy a háztartás keretei között megtermelt javak és szolgáltatások meghatározó elemét képezik a jólét újratermelésének (Goldschmidt-Clermont, 1982). Ám az önellátást szolgáló termelőmunka, valamint a háztartások közötti munkacsere olyan sajátos termelés-szervezési formát jelent, amelyet nem lehet az állami és piaci keretek között létrehozott javak mérésére használt mutatókkal értelmezni (Spéder, 1990). A legutóbbi évtizedek folyamatai azt jelzik, hogy háztartásgazdaság relative önálló termelés-szervezési forma szerepe a kritikussá váló makroviszonyok között stabilizáló lehet (Harcsa, 1991). Erre utal a 70-es és 80-as évek társadalmi gyakorlata, amikor részben a második gazdaság keretei közé integrálódva, részben a háztartási keretek adottságaihoz igazodva a családok sajátos, több lábon álló megélhetési stratégiát alakítottak ki.

A kutatók, sőt a gazdaságirányítási szakemberek körében is növekvő igény jelentkezik a megtermelt javak e kevésbé mérhető részének számbavételére. Az EUROSTAT által kezdeményezett nemzetközi időmérleg vizsgálat megfelelő keretet nyújt a háztartások által végzett nem fizetett munka számbavételére, és ugyancsak e szervezet szakemberei módszertani ajánlást dolgoztak ki a nem fizetett munka statisztikai mérésére (Proposal, 1999). A KSH által végzett 1999–2000. évi életmód-időmérleg vizsgálat adatai így módon nemzetközileg is összehasonlíthatók lesznek. Újabb ígéretes hazai kísérletek folynak a háztartások által megtermelt érték mérésére és remélhető, hogy a jelenleg folyó időmérleg vizsgálat megfelelő kiindulási alapokat nyújt a becslési módszerek további tökéletesítéséhez (Sik–Szép, 2000).

E tanulmány előzetes adatközlésre vállalkozik az 1986. és 1999. évi időmérleg vizsgálatok őszi adatai alapján, és a háztartás, valamint a család ellátásával kapcsolatosan megjelenő néhány fontosabb tendenciáról kíván beszámolni. Ezen kívül áttekintést ad a háztartásgazdaság egyik legkiterjedtebb területéről, a mezőgazdasági kistermelésben eltöltött idő alakulásáról.

2. A háztartás és a gyermekek ellátására fordított időalap alakulása

A háztartás-gazdaság keretei között végzett munka mértéke óriási, 1986-ban a kereső-termelőmunkához viszonyított aránya 61%-ot, 1999-ben viszont már a 76%-ot tett ki. E nagyarányú változást tekinthetjük az utóbbi időszak egyik legjelentősebb fejleményének. Alapját a kereső-termelőmunka tömegének a visszaesése vetette meg. E strukturális folyamatok végső soron a nemzetgazdaság egészét érintik, ezért a későbbi vizsgálatok során e hatást célszerű lesz részletesebben is bemutatni.

A háztartás és a gyermekek ellátásával kapcsolatos időalap nagysága 1986–1999 között csak kis mértékben változott, összességében 2%-kal csökkent. Nemzetközi trendeket is figyelembe véve azt lehet mondani, hogy a szabadidős társadalom felé haladó világban a háztartásgazdaság technikai és munkaszervezeti keretei jelentősen módosultak ugyan, ám szerepe nem csökkent, sőt a kereső munkával való összehasonlításban új hangsúlyt kapott.

Gazdasági aktivitás szerint vizsgálva elmondható, hogy a foglalkoztatottak körében 1986-hoz képest több mint egynegyedével csökkent az ilyen jellegű tevékenységek időalapja. Igaz, hogy közel hasonló mértékben csökkent az e körbe tartozó népesség létszáma is. Más a helyzet a nyugdíjas népesség körében, akiknél a vizsgált időszakban több mint 50%-kal nőtt ezen tevékenységek időalapja. Igaz, hogy időközben létszámuk is jelentősen – mintegy 40%-kal – gyarapodott, ám ezt is figyelembe véve elmondható, hogy a nyugdíjas népesség az új viszonyok között mindinkább visszazorol a háztartás-gazdaság keretei közé és itt folytatja tevékenységét. E szektorban levő szerepük felértékelődését támasztja alá az a tény is, hogy míg korábban a háztartás és a gyermekek ellátásával kapcsolatos munkáknak 22%-át végezték a nyugdíjasok, addig jelenleg már 34%-át. Valószínűsíthető, hogy ez a trend bizonyos mértékig a jövőben is folytatódni fog, ezért számolni lehet az ezzel összefüggő fogyasztási és életmódbeli következményekkel.

1. táblázat A 15–74 éves népesség háztartási és a gyermekek ellátásával kapcsolatos munkákra fordított társadalmi időalapja (havi millió óra)

Gazdasági aktivitás	1986	1999	1986=100 (%)
Foglalkoztatottak	387	284	73
Munkanélküliek	–	48	–
Nyugdíjasok	155	234	151
Gyesen, gyeden lévő	53	62	117
Eltartott (háztartásbeli, tanuló)	98	52	53
15–74 évesek együtt	693	680	98

Nemek szerint vizsgálva eltérő tendenciákat lehet megfigyelni; *a nők körében 7%-kal csökkent, a férfiaknál 15%-kal nőtt a háztartásgazdaság kereitei között végzett munka hossza*. Részletesebb bontásban nézve kiderül, hogy a foglalkoztatottak csoportjában a nők által teljesített időalap sokkal jobban visszaesett, mint a férfiaké (2. táblázat). A nyugdíjasok csoportjában pedig a férfiak időalapjának a növekedése nagyobb volt, mint a nők körében. Összességében mindez azt eredményezte, hogy a korábbiakhoz képest e munkatípuson belül észrevehetően megnőtt a férfiak részesedése, ami már makroszinten is a nemek közötti munkamegosztás enyhe módosulására utal.

2. táblázat *A 15–74 éves népesség háztartási és gyermekek ellátásával kapcsolatos munkákra fordított társadalmi időalapja nemek szerint (havi millió óra)*

Gazdasági aktivitás	Férfiak			Nők		
	1986	1999	1986=100 (%)	1986	1999	1986=100 (%)
Foglalkoztatottak	116	100	86	271	184	68
Munkanélküliek	–	17	–	–	30	–
Nyugdíjasok	36	61	169	119	173	145
Gyesen, gyeden lévő	–	–	–	53	62	117
Eltartott (háztartásbeli, tanuló)	12	11	92	87	42	48
<i>15–74 évesek együtt</i>	<i>164</i>	<i>189</i>	<i>115</i>	<i>530</i>	<i>491</i>	<i>93</i>

2.1. A napi átlagos időráfordítás alakulása

A 15–74 éves népesség napi átlagos időfelhasználására vonatkozó adatok is alapvetően hasonló tendenciát jeleznek, mint amit a makroszinten becsült adatok: a férfiak háztartási és gyermekek ellátásával kapcsolatos munkákra fordított ideje – 1986 óta – 16%-kal nőtt, a nőké 5%-kal csökkent. A férfiak 1999-ben – napi átlagban – 101 percet, a nők 249 percet töltöttek el ilyen jellegű tevékenységgel (3. táblázat).

E tevékenységi szféra súlyát csak akkor tudjuk kellően érzékeltetni, ha azt más tevékenységek, így például ha a kereső-termelőmunkára fordított idő alakulásával vetjük egybe. A 15–74 éves férfiak 1999-ben – napi átlagban – 282 percet fordítottak kereső-termelőmunkára, a nők 188 percet. Ez azt jelenti, hogy a férfiak esetében a háztartási és gyermekek ellátásával kapcsolatos munka a keresőmunka 36%-át, a nőknél viszont 132%-át teszi ki.

Érdeemes egy rövid nemzetközi kitekintést is tenni az értelmezési keret tágítása érdekében. A 15 éves és idősebb francia férfiak 1999-ben napi átlagban 116 percet, a nők 248 percet fordítottak a háztartás és a család ellátására. Az összehasonlításnál figyelembe kell venni, hogy náluk nem volt felső élet-

kori határ, ami számottevően növeli a francia népességre számított percértékeket. Ám ugyanezen 15 éves és idősebb francia népességen belül a férfiak keresőmunkára fordított ideje – napi átlagban – 219 percet, a nőké 128 percet tett ki. Az életkori határ nélkül a francia adatok a ténylegesnél érthetően némileg alacsonyabbnak mutatják a kereső munka idejét, ám az összehasonlítási nehézségeket is figyelembe véve elmondható, hogy a magyar háztartások életvitele még most is meglehetősen munkacentrikus.

3. táblázat A 15–74 éves népesség háztartási és gyermekek ellátásával kapcsolatos munkára fordított ideje, átlagos őszi napon (átlag perc)

Munkaerőpiaci helyzet	Férfiak		Nők	
	1986	1999	1986	1999
Háztartási és karbantartási munka	62	70	206	186
Vásárlás, szolgáltatások igénybevétele	14	17	25	28
Gyermekgondozás, nevelés	11	14	31	35
<i>15–74 évesek együtt</i>	<i>87</i>	<i>101</i>	<i>262</i>	<i>249</i>

2.2. Háztartási és karbantartási munka

A 15–74 éves népesség egészét tekintve – a 80-as évek közepe óta – észrevehetően módosult a háztartási munkák körében a nemek közötti munkamegosztás. Az eltelt időszakban ugyanis a férfiak körében növekedett (15%-kal), a nőknél viszont csökkent (10%-kal) az ilyen jellegű tevékenységre fordított idő (4. táblázat). Ezt is figyelembe véve a háztartás ellátásával kapcsolatos munkák zöme továbbra is a nők feladata, és csupán az arányok módosultak oly módon, hogy *míg korábban a férfiak által e célra fordított idő a nők időteljesítésének 30%-át tette ki, jelenleg eléri a 38%-át.*

E globális képen belül azonban a gazdasági aktivitástól függően igen eltérő tendenciák alakultak ki. Kiderül, hogy a férfiak megnövekedett ideje részben abból adódik, hogy a nyugdíjasok – napi átlagban – 86 percről 105 percre növelték a háztartás ellátására fordított idejüket, részben pedig abból, hogy időközben, a munkanélküliség következtében állásukat elvesztő férfiak érhetően nagyobb részt, átlagosan napi 114 percet vállaltak az ilyen jellegű munkákból. Ez közel kétszerese a foglalkoztatott férfiak által teljesített időnek, akiknél egyébként – a korábbiakhoz viszonyítva – szinte változatlan maradt a háztartási munkával töltött idő.

Az időbeosztást illetően a nők esetében is meghatározó a gazdasági aktivitás; nem vagy csak minimális mértékben változott a nyugdíjasok, a gyesen lévők, valamint a háztartásbeli nők háztartási munkára fordított ideje, ugyanakkor a foglalkoztatottaké közel négyötödére (190 percről 153 percre)

csökkent, és még ennél is nagyobb mérvű volt a visszaesés a tanulók esetében, ahol a korábbiakhoz képest kétharmadára csökkent a háztartási munkával töltött idő). A foglalkoztatott nők körében ugyan – napi átlagban – 37 perccel csökkent a háztartásra fordított idő, azonban ténylegesen nem mérséklődtek ennyivel a munkaterhek, mert ezzel párhuzamosan átlagosan napi 15 perccel növekedett a kereső munkával töltött idejük.

A hagyományos életmóddal összefüggésben továbbra is a háztartásbeli nők idejéből köt le a legtöbb időt a háztartás napi ellátása, bár nem sokkal maradnak el tőlük a gyesen levők, illetve a munkanélküli nők sem.

Ugyancsak a hagyományos nemi szerepekkel lehet magyarázni, hogy a háztartás ellátásával kapcsolatos munkák közül a férfiak inkább a javító-karbantartó, valamint a ház körüli munkákból vették ki részüket nagyobb mértékben. Úgy tűnik, hogy e téren is számottevő módosulásnak lehetünk tanúi az utóbbi években, mert korábban a foglalkoztatott férfiak összes háztartási munkáján belül a javító-karbantartó és építési munka ideje 41%-ot tett ki, jelenleg pedig csupán 29%-ot tesz ki. Különösen visszaesett, mintegy kétharmadára csökkent az építkezéssel, épület-felújítással kapcsolatos munkákra fordított idő. E jelenség szorosan összefügg azzal, hogy az önerőből való építkezés a 80-as évek derekán sokkal nagyobb mérvű volt, mint az utóbbi időszakban. Ezzel egy időben viszont jelentősen nőtt a férfiaknak a hagyományos háztartási munkákban való részvétele is.

4. táblázat A 15–74 éves népesség háztartási és karbantartási munkákra fordított ideje, átlagos őszi napon, a kérdezettek munkaerőpiaci helyzete szerint (átlag perc)

Munkaerőpiaci helyzet	Hagyományos		Ház körüli		Javító, karban-		Összesen	
	1986	1999	1986	1999	1986	1999	1986	1999
<i>Férfiak</i>								
Foglalkoztatott	17	22	17	19	24	17	58	58
Nyugdíjas	35	42	33	43	18	20	86	105
Tanuló	13	15	12	8	18	4	43	27
Munkanélküli	–	45	–	42	–	27	–	114
<i>15–74 évesek együtt</i>	<i>20</i>	<i>28</i>	<i>20</i>	<i>26</i>	<i>22</i>	<i>17</i>	<i>62</i>	<i>71</i>
<i>Nők</i>								
Foglalkoztatott	180	143	8	8	2	2	190	153
Nyugdíjas	222	214	18	18	2	2	242	234
Tanuló	73	40	2	7	1	2	76	49
Munkanélküli	–	246	–	15	–	1	–	262
Háztartásbeli	252	263	15	15	6	8	273	286
<i>15–74 évesek együtt</i>	<i>192</i>	<i>172</i>	<i>11</i>	<i>12</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>206</i>	<i>186</i>

Településtípusonként vizsgálva eltérőek a tendenciák; a foglalkoztatott férfiak körében – a 80-as évek derekához viszonyítva – csak kisebb változások következtek be, így többek között a fővárosiak esetében észrevehetően növekedett ugyan a háztartás fenntartásával kapcsolatos munkákra fordított idő, azonban időráfordításuk még így is számottevően elmarad a más településen élőkétől. A nyugdíjas férfiak csoportjában jellemző tendencia, hogy míg a fővárosban csökkent a megyeszékhelyeken kissé emelkedett, addig a községekben (41%-kal) és a kisebb városokban élőkénél (19%-kal) jelentősen nőtt az ilyen tevékenységekkel töltött idő.

Mindez azért érdekes, mert korábban, a hagyományosabb életmód velejárójaként a kisebb településeken élő férfiak körében idősebb korban sem emelkedett meg erőteljesebben a háztartási munkákban való részvétel. Most ez megváltozott, ám a szokások továbbéléseként értékelhetjük azt, hogy a megnövekedett háztartási munka egészén belül a hagyományos háztartási tevékenység részaránya változatlanul alacsony. Így például a fővárosi nyugdíjas férfiak a teljes háztartási és karbantartási időnek a kétharmadát fordítják a női munkának tekintett főzésre, mosogatásra és takarításra, a községekben élőkénél csupán 29% a megfelelő érték (5. táblázat).

5. táblázat *A budapesti és a községi nyugdíjas férfiak háztartási és karbantartási munkára fordított idejének megoszlása átlagos őszi napon 1986-ban és 1999-ben (%)*

Háztartási és karbantartási munkák	Budapest		Községek	
	1986	1999	1986	1999
Hagyományos háztartási munkák	62	65	24	29
Ház körüli munkák	21	22	59	50
Javító, karbantartó, építkezés	17	13	17	21
<i>15–74 évesek együtt</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

A foglalkoztatott nők körében minden településtípuson körülbelül egyötödével csökkent az összes háztartási munkával töltött idő, ily módon megmaradtak a korábbi különbségek. A legtöbb időt továbbra is a falusi nők fordítják az ilyen jellegű tevékenységekre, napi átlag közel 50 perccel többet, mint a fővárosi társaik. A nyugdíjas nők körében – az időráfordítást tekintve – a csökkenés mértéke jóval kisebb, és a településtípusok közötti különbségek is hasonlóak, mint a foglalkoztatottaknál.

A hétközi és a hétvégi napok változását a háztartás ellátására fordított idő esetében is megfigyelhetjük. *A foglalkoztatott férfiak körében például a hétvégi napokon háromszorosára (36 percről 105 percre) ugrik az ilyen jellegű tevékenységekre fordított idő.* Az utóbbi másfél évtizedben némileg növeke-

dett a férfiak hétféle háztartási munkával töltött ideje, igaz, hogy ezzel együtt viszont visszaesett a jövedelemkiegészítő tevékenység. Más a helyzet a nők körében, akiknél hétköznap mintegy 16%-kal, hétvégeken 12%-kal csökkent e tevékenységekkel töltött idő. Am ezzel együtt is hétféle napokon a nők jelenleg közel 4 órát töltenek el a különféle háztartási munkákkal. A háztartással kapcsolatos elfoglaltságokat tekintve a korábbi időszakban tapasztalható, nagyarányú nemek közötti különbségek hétközi és hétféle napokon egyaránt mérséklődtek.

Régóta érvényesülő tendencia, hogy a szellemi foglalkozású nők jóval kevesebb időt töltenek háztartási munkával, mint a fizikai dolgozók. Ezek a jellemzők napjainkra is érvényesek, sőt bizonyos fokig erősödött is ez a tendencia, hiszen korábban az értelmiségi nők háztartásra fordított ideje – napi átlagban – 44 perccel maradt el a mezőgazdasági fizikai dolgozókéétól, 1999-ben viszont már 74 perccel. Egyébként ez utóbbit leszámítva valamennyi társadalmi csoportban jelentősen csökkent a nők ilyen jellegű tevékenységekre fordított ideje.

A férfiak esetében korábban más volt a helyzet, mert az értelmiségiek és az egyéb szellemi foglalkozásúak háztartási munkákra fordított ideje számottevően meghaladta a fizikaiakét, a tendenciák azonban időközben módosultak; az említett két szellemi foglalkozású csoport esetében az e tevékenységre fordított idő csökkent, a fizikai alkalmazottak körében pedig többnyire nőtt. Az ellentétes irányú folyamatok eredményeként a korábbi különbségek többnyire kiegyenlítődték.

2.3. Építési, karbantartási munka

Mind a házilag építés, mind a javítási, karbantartási, felújítási munka felfutása Magyarországon a korábbi hiánygazdaságra jellemző viszonyokkal, illetve a családok forráshiányával hozható összefüggésbe. A főleg vidéken jellemző önerőből való építkezés elterjedésében részben az építőipari és szolgáltatói háttér szűkössége, részben az építkezőknél jelentkező jövedelemhiány volt a döntő motiváló tényező. A korábbi vizsgálatok kimutatták, hogy a házilag keretek közötti építkezések, illetve az itt produkált munkaidőnek jelentős szerepe volt a hazai lakásellátottság javításában (Farkas-Vajda, 1989:333).

Adataink azt mutatják, hogy az építési munkákkal töltött idő nagysága – a 80-as évek közepe óta – a 15–74 éves férfiak körében kétharmadára csökkent. E nagyarányú csökkenés egyértelműen a lakásépítések nagymértékű visszaesésével magyarázható (6. táblázat).

A javító, karbantartó jellegű munkánál viszont ennél kisebb mértékű, mintegy 10%-os csökkenés következett be. Mind az építési, mind a javító,

karbantartó munka esetében megfigyelhető, hogy csak a foglalkoztatottak csoportjában esett vissza az ilyen jellegű tevékenységekre fordított idő. Ami érthető is, hiszen a házilagos építkezés alapvetően az aktív korosztályokat érinti. Az otthoni javító, karbantartó munka lassú csökkenése pedig feltehetően a jobb szolgáltatóipari háttér kiépülésével hozható összefüggésbe.

6. táblázat A 15–74 éves férfiak csoportján belül az építési, valamint a javítási és karbantartási munkákban résztvevők aránya és a ráfordított idő alakulása átlagos őszi napon, 1986-ban és 1999-ben

Megnevezés	1986		1999	
	végzők (%)	perc	végzők (%)	perc
Építési munka	5	224	4	197
Javítás, karbantartás	11	94	7	117

Az építési munkákkal töltött idő visszaesését azonban nemcsak az e tevékenységekben érintett népesség részarányának a csökkenése, hanem az ilyen munkát végzők időráfordításának több mint 10%-os csökkenése idézte elő. A javító, karbantartó munkáknál viszont csak a végzők aránya csökkent, a ráfordított idő növekedett.

Településtípusok szerint vizsgálva korábban az volt a jellemző, hogy a fővárosban élők építésre, építkezésre fordított ideje több mint egyharmaddal maradt el a más településeken élőkétől (7. táblázat). A 90-es évek végére változott a helyzet, mert a fővárosi férfiak körében nem, a más településen élők körében viszont csökkent az építési munkára fordított idő. Ez némileg azzal is magyarázható, hogy az utóbbi időszakban a fővárosban felélénkült a lakáspiac és megemelkedett az építkezések és lakásfelújítások gyakorisága, a többi településekhez képest.

Más a helyzet a javító, karbantartó jellegű munkák esetében: e tevékenységeknél a fővárosi férfiak időráfordítása a felére esett vissza, a többi városban is számottevő a csökkenés, a községekben viszont a ráfordított idő enyhén növekedése figyelhető meg. A községek esetében valószínűsíthető, hogy a jelenség mögött a fokozódó motorizáció, illetve a gépjármű és a munkagépek elterjedése miatti nagyobb karbantartási igény húzódik meg.

7. táblázat A 15–74 éves férfiak építési, valamint javítási és karbantartási munkákra fordított idejének alakulása társadalmi jellemzők szerint 1986-ban és 1999-ben (átlag perc)

Társadalmi jellemzők	Építés		Javítás, karbantartás	
	1986	1999	1986	1999
<i>Gazdasági aktivitás</i>				
Foglalkoztatott	14	9	11	8
Munkanélküli	–	16	–	11
Nyugdíjas	9	9	10	11
<i>Együtt</i>	<i>12</i>	<i>8</i>	<i>10</i>	<i>9</i>
<i>Településtípus</i>				
Budapest	8	8	10	5
Megyeszékhely	12	8	11	8
Egyéb város	14	8	12	9
Község	13	10	9	10
<i>Korcsoport</i>				
15–19	4	1	9	3
20–29	11	8	10	8
30–39	16	9	12	10
40–49	16	10	12	9
50–59	14	11	8	11
60–74	7	8	9	8
<i>Foglalkoztatottak</i>				
Ledolgozott napon	5	4	7	5
Le nem dolgozott napon	30	19	16	15

2.4. Gyermekgondozás, gyermeknevelés

A 15–74 éves népesség egészét tekintve növekedett a gyermekek ellátására fordított idő, a nők körében – napi átlagban – 31 percről 35 percre, a férfiaknál 11 percről 14 percre (8. táblázat). Ez azért fontos fejlemény, mert időközben számottevően csökkent a gyermekek száma, tehát az időadatok alapján tükröződő tendencia arra utal, hogy a családi szocializációban tapasztalható zavarok (családok növekvő mértékű felbomlása, gyarapodó családi konfliktusok) ellenére a *gyermeknevelés és a gyermekekkel töltött idő továbbra is fontos a családok számára*. E tendencia kapcsán azonban azt is meg kell említeni, hogy a 80-as évek közepéhez viszonyítva észrevehetően csökkent az óvodában, bölcsődében elhelyezett gyermekek aránya, amely mögött jelentős részben a térítési díjak megemelése húzódik meg. (Így például a 3–5 éves korosztályból 1986-ban 92%, 1999-ben 87% járt óvodába.)

8. táblázat *A 15–74 éves népesség gyermekek ellátására fordított ideje átlagos őszi napon, a kérdezettek munkaerőpiaci helyzete szerint 1986-ban és 1999-ben (átlag perc)*

Munkaerőpiaci helyzet	Férfiak		Nők	
	1986	1999	1986	1999
Foglalkoztatott	15	18	33	28
Nyugdíjas	2	5	2	8
Gyesen, gyeden lévő	–	–	185	261
Háztartásbeli	–	–	20	58
Tanuló	1	2	76	3
Munkanélküli	–	27	..	58
<i>15–74 évesek együtt</i>	<i>11</i>	<i>14</i>	<i>31</i>	<i>35</i>

A gazdasági aktivitástól függően e téren is különböző tendenciákat lehet megfigyelni. Így többek között az általános trendtől eltérően *a foglalkoztatott nők körében érezhető visszaesés mutatkozik* a gyermeknevelésre szánt időnél – napi átlagban 33 percről 28 percre csökkent ezirányú tevékenységük. Ez a fejlemény valószínűleg összefügg a kereső munkánál megjelenő növekvő leterheléssel. Am szerepe van ebben annak is, hogy 1999-ben némileg alacsonyabb a gyermeket nevelő nők hányada, mint 1986-ban. (Erre utal az a tény, hogy a tevékenységet végzők aránya 32%-ról 29%-ra csökkent.)

A nyugdíjas nők esetében fordított a helyzet, körükben négyszeresére, 2 percről 8 percre nőtt a gyermekekkel töltött idő, ami viszont éppen a kereső munkára fordított idejük csökkenésével is magyarázható. Miután itt a nagyszülők és unokák közötti kapcsolat erősödéséről van szó, ezért e fejleményt – a családok közötti kohézió szempontjából – feltétlenül pozitívnak kell tekintenünk. Számottevő mértékben növekedett a gyesen lévők és a háztartásbeli nők gyermekekre fordított ideje is.

A férfiak körében mindegyik csoportban nőtt a gyermekek gondozásával kapcsolatos idő, ami viszont ugyancsak a nemi szerepek bizonyos módosulására utal. Korábban a foglalkoztatottakon belül a férfiak gyermeknevelésre fordított ideje a felét sem érte el a nőkre jellemző időtartamnak, jelenleg viszont annak a kétharmadát teszi ki. Megjegyezzük, hogy éppen ezért csökkenhetett a foglalkoztatott nők körében a gyermeknevelésre fordított idő mennyisége, hiszen annak egy részét valószínűleg a férfiak vállalták át. A korábbiakhoz képest új vonás, hogy – a hétközi és a hétvégi napok ritmusát követve – jelentősen hullámzik a gyermekekkel töltött idő hossza (9. táblázat).

9. táblázat *A foglalkoztatott nők és férfiak gyermekek ellátásával kapcsolatos időráfordítása egy átlagos őszi ledolgozott és le nem dolgozott napon, 1986-ban és 1999-ben (átlag perc)*

Megnevezés	Férfiak		Nők	
	1986	1999	1986	1999
Ledolgozott nap	14	13	19	23
Le nem dolgozott nap	18	27	21	37

Kimutatható ugyanis, hogy jelenleg a foglalkoztatott férfiak hétvégi (le nem dolgozott) napokon több mint kétszer annyi időt fordítanak gyermekeik ellátására, mint a hétköznapi napokon, a nők körében is mintegy 60%-kal növekszik meg az időráfordítás a hétvégén. Azt lehet tehát mondani, hogy *a gyermekek gondozására fordított idő alapvetően azért növekedett meg jelentősen, mert a 90-es években az 5 napos munkahét bevezetésével ez a tevékenység fokozott mértékben áthelyeződött a családok hétvégi életébe.*

A településtípus e téren is differenciáló tényező, miután kimutatható, hogy a foglalkoztatott nők körében csak a városokban csökkent a gyermekek ellátására fordított idő, a községekben a korábbi szinten maradt. A visszaesés különösen erőteljes a megyeszékhelyeken, ahol mintegy 30%-kal foglalkoznak kevesebbet a gyermekükkel a dolgozó nők. A tendencia mögött feltehetően a városi nők kereső munkával kapcsolatos növekvő terhei húzódnak meg, ám ebben a gyermekszám csökkenésének is szerepe lehet. A városokban megfigyelhető csökkenés ellenére sem lehet azonban azt mondani, hogy az ott élő nők kevesebb időt fordítanak a gyermekekre, mint községi társaik. A községekre ugyanis korábban az volt a jellemző, hogy a nők észrevehetően kevesebb időt töltöttek el gyermekeikkel, mint városi társaik. Összességében véve tehát kiegyenlítődés következett be e tekintetben a különböző településtípuson élők között.

Ugyanilyen kiegyenlítődési folyamat figyelhető meg a férfiak körében is, hiszen korábban a városiak jóval több időt töltöttek el gyermekeikkel, mint a falvakban élők. E különbségek oly módon mérséklődtek, hogy a falvakban élő férfiak jelentős mértékben (mintegy 60%-kal) növelték a gyermeknevelésre fordított idejüket, miközben a városokban csak kismértékű változások következtek be. A kialakult tendencia arra utal, hogy *a gyermeknevelést illetően bizonyos városi minták a falvakban is gyökeret vertek.*

Társadalmi csoportok szerint vizsgálva feltűnő, hogy a szellemi és azon belül is az értelmiségi nők csoportjában drasztikusan – mintegy 30%-kal – visszaesett a gyermekek gondozására fordított idő (10. táblázat). Ez azért is meglepő, mert korábban számos jel utalt arra, hogy az értelmiségi családokban gyökeresedett meg leginkább egy tudatos, a gyermeknevelést közép-

pontba állító életforma. E csökkenés ellenére azért továbbra is e rétegben foglalkoznak a legtöbbet a nők gyermekeikkel. A férfiak körében a mezőgazdasági fizikai és a szakmunkás foglalkozásúak esetében találjuk a legszámozottabb változást; mindkét csoportban jelentősen megnőtt a gyermekekre fordított idő. E tendencia feltehetően a falvakban bekövetkezett magatartási (szerepérték) változásokkal van összefüggésben, nevezetesen az ott élő férfiak körében az utóbbi időszakban nagyobb teret kapott a gyermekekkel való foglalkozás.

10. táblázat *A foglalkoztatottak gyermekek ellátására fordított ideje átlagos őszi napon, társadalmi csoportok szerint 1986-ban és 1999-ben (perc)*

Társadalmi csoport	Férfiak		Nők	
	1986	1999	1986	1999
Vezető	20	20
Értelmiségi	22	23	51	36
Egyéb szellemi	20	19	35	27
Szakmunkás	14	19	28	27
Betanított munkás	18	14	34	24
Segédmunkás	10	11	24	27
Mezőgazdasági fizikai	5	9	19	19
Önálló iparos, kereskedő	20	19	..	25
<i>Foglalkoztatott együtt</i>	<i>15</i>	<i>18</i>	<i>33</i>	<i>28</i>

Az adatok arról tanúskodnak, hogy az időráfordítás hosszát tekintve *a gyermekszámának jelenleg nagyobb a befolyásoló szerepe, mint korábban* (11. táblázat). A 80-as évek derekán ugyanis a három és több gyermekeseknél a gyermekekkel töltött idő csupán a nők körében haladta meg – mintegy 30%-kal – a kétgyermekes nők időráfordítását. A 90-es évek végére viszont már a sokgyermekes férfiak is jóval több időt töltöttek gyermekeikkel, mint az egy-, illetve kétgyermekes társaik. A sokgyerekes nők körében pedig még nagyobb növekedést lehetett megfigyelni; napi átlagban 101 percről 178 percre nőtt a gyermekekkel töltött idő. A sokgyerekes nők körében tapasztalható nagyarányú növekedés azzal függ össze, hogy a kereső munkával töltött idejük a korábbinak a felére esett vissza, amely a munkanélküliség megjelenésével magyarázható.

Életkori metszetben kimutatható, hogy mindkét nem esetében a 30–39 évesek töltik a legtöbb időt gyermekeikkel (11. táblázat). Új vonás a korábbiakhoz képest, hogy jelentősen megnövekedett a 40 év feletti gyermekekre fordított ideje. E tendenciában részben az játszik szerepet, hogy kitolódott a gyermekvállalási kor, és ennek következtében a 4–49 éves nők időráfordítása mintegy megduplázódott, a férfiaké pedig 50%-kal növekedett.

11. táblázat A 15–74 éves népesség gyermekgondozásra fordított idejének alakulása társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, átlagos őszi napon, 1986-ban és 1999-ben (átlag perc)

Társadalmi jellemző	Férfiak		Nők	
	1986	1999	1986	1999
<i>Településtípus</i>				
Budapest	17	16	28	33
Megyeszékhely	17	19	40	28
Egyéb város	16	17	31	25
Község	8	12	29	36
<i>Korcsoport</i>				
15–19	..	4	8	4
20–29	17	14	96	71
30–39	27	37	57	90
40–49	8	12	10	22
50–59	1	6	1	8
60–74	1	3	1	4
<i>18–59 éves népesség családi összetétel szerint</i>				
Egyedülálló	0	2	1	4
Házasság* nélkül	4	2	13	5
Házasság egy gyermekkel	21	34	61	73
Házasság két gyermekkel	27	37	71	96
Házasság három és több gyermekkel	27	52	101	178
Egyedülálló gyermekkel	41	74
<i>Együtt</i>	<i>14</i>	<i>17</i>	<i>41</i>	<i>46</i>

* Gyermek a 18 éves és fiatalabb.

A gyermekgondozás és nevelés sokrétű tevékenység, ezért érdemes azt is megnézni, hogy miként alakult az egyes tevékenységfélékre fordított idő. Mindenekelőtt igen jelentősek a nemek közötti különbségek, hiszen jelenleg a nők esetében a gondozással töltött idő eléri a teljes időráfordítás felét, a férfiaknál viszont csak bő egyharmadát (12. táblázat). A férfiak inkább a mesélésben és a gyermekekkel való tanulásban vállalnak nagyobb szerepet.

12. táblázat A 15–74 éves népesség gyermekgondozásra fordított idejének megoszlása tevékenységek szerint, átlagos őszi napon 1986-ban és 1999-ben (átlag perc)

Tevékenységek	Férfiak		Nők	
	1986	1999	1986	1999
Gondozás	5	5	22	17
Mesélés	3	5	2	7
Tanulás gyerekkel	2	3	5	8
Gyermekek szállítása, kísérése	1	1	2	3
<i>Együtt</i>	<i>11</i>	<i>14</i>	<i>31</i>	<i>35</i>

A 80-as évek derekáig visszatekintve a mesélés és a gyermekekkel való tanulás sokkal gyakoribbá vált, főleg a nők körében (13. táblázat). A korábbiakhoz képest – napi átlagban – több mint kétszer annyi nő mesél a gyermekének, miközben a ráfordított idő is meghosszabbodott. Hasonló mértékben növekedett – mindkét nem esetében – a gyermekekkel való közös tanulás ideje is.

13. táblázat A 15–74 éves népességben belül a gyermekgondozást végzők százalékos aránya és a ráfordított idejének megoszlása tevékenységek szerint, átlagos őszi napon 1986-ban és 1999-ben

Tevékenységek	Férfiak				Nők			
	1986		1999		1986		1999	
	Vég- zők aránya	perc	Vég- zők aránya	perc	Vég- zők aránya	perc	Vég- zők aránya	perc
Gondozás	9	55	8	61	20	107	19	97
Mesélés	6	60	8	69	4	58	9	74
Tanulás gyermekkel	4	58	4	70	10	55	11	68
Gyermekek szállítása, kísérése	3	23	3	29	6	29	7	38
<i>Együtt</i>	<i>16</i>	<i>71</i>	<i>16</i>	<i>88</i>	<i>25</i>	<i>123</i>	<i>25</i>	<i>141</i>

Megjegyzés: Az oldalrovat sorai a halmozódások miatt nem összeadhatók.

Az időadatok tehát egyértelműen arra engednek következtetni, hogy *komoly mértékben átalakult a gyermekekkel töltött idő szerkezete*. A gyermekek ellátását segítő ipar termékei jelentősen megkönnyítették a gondozási feladatok elvégzését, ezáltal számottevő idő szabadult fel, amit a gyermekekkel való aktív foglalkozással lehet kitölteni.

3. Mezőgazdasági jövedelemkiegészítő munka

Magyarországon a 60-as évektől kezdődően a mezőgazdasági kistermelés sajátos szerepet töltött be a falusiak, ám bizonyos mértékig a kisebb városokban élők megélhetésében is. E rétegek a modernizációval együtt járó javakat, ezen belül is elsősorban a kor igényeinek megfelelő lakáskörülményeket, valamint a tartós fogyasztási cikkeket csak jelentős többletmunka révén tudták elérni, amelyhez a mezőgazdasági kistermelés kínálta a leginkább megfelelő terepet. Ez a szükséglet alapozta meg a mezőgazdaságban a korabeli második gazdaság gerincét, és itt hasznosult a vidéki népesség töredék munkaideje relatíve hatékony formában.

A tények arra utalnak, hogy ez a tevékenység a 80-as évek derekára érte el a csúcspontját. 1986-ban a 15–74 éves férfiak – napi átlagban – 87, a nők 54 percet töltöttek el a kisgazdaság munkáival (14. táblázat). 1999-ben a férfiaknál 62, a nőknél 31 perc volt a megfelelő érték, ami azt jelentette, hogy a férfiaknál a korábbihoz képest 71, a nőknél 63%-ra csökkent az ilyen jellegű tevékenységekre fordított idő. E csökkenés mögött döntően a mezőgazdasági termékpiac összeszűkülése, ezen belül is elsősorban a külső piacok elvesztése húzódik meg, amelynek következtében mérséklődött a mezőgazdasági munka iránti igény is. Ám a kisebb munka-befektetés egyúttal a pótlólagos jövedelemszerzési lehetőségeket is visszafogta és ily módon ez a folyamat hozzájárult a vidéken élő népesség egy részének elszegényesedéséhez, illetve életszínvonalának csökkenéséhez.

Különösen erőteljes volt a mezőgazdasági jövedelemkiegészítő tevékenység visszaesése a foglalkoztatottak körében, miután 1999-ben a férfiak a korábbi időráfordításnak csak valamivel több mint a felét teljesítették, a nők körében még ennél is nagyobb mérvű volt a csökkenés. Ez a fejlemény nagy mértékben felértékelte a főfoglalkozású munkából származó kereset szerepét és mérsékelte a kétlábon állás mint hagyományos megélhetési stratégia mozgásterét.

A foglalkoztatottak kistermelési munkákra fordított ideje hétköznapokon és hétvégeken sajátos hullámzást mutat. Hétvégi napokon közel háromszor annyi időt töltenek a kisgazdaságban, mint hétköznapokon, tehát zömében a hétvégi szabadidő terhére végzik e munkákat (14. táblázat).

14. táblázat A 15–74 éves népesség mezőgazdasági jövedelemkiegészítő munkákra fordított idejének alakulása társadalmi jellemzők szerint, 1986-ban és 1999-ben (átlag perc)

Társadalmi jellemzők			Férfiak		Nők	
	1986	1999	1986= 100%	1986	1999	1986= 100%
<i>Gazdasági aktivitás</i>						
Foglalkoztatott	76	42	55	41	17	41
Munkanélküli	–	99	–	–	42	–
Nyugdíjas	160	118	74	73	66	90
Gyesen, gyeden lévő	–	–	–	38	21	55
Háztartásbeli	–	–	–	120	66	55
Tanuló	26	14	54	13	1	8
<i>Településtípus</i>						
Budapest	16	4	25	10	4	40
Megyeszékhely	48	29	60	24	15	63
Egyéb város	86	63	73	41	34	83
Község	135	107	79	96	62	65
<i>Korcsoport</i>						
15–19	32	13	41	13	2	15
20–29	53	28	53	24	12	50
30–39	60	50	83	38	21	55
40–49	81	61	75	60	30	50
50–59	119	87	73	80	47	59
60–74	174	119	68	85	68	80
<i>Foglalkoztatottak</i>						
Ledolgozott napon	43	27	63	30	10	33
Le nem dolgozott napon	134	70	52	56	31	54
<i>15–74 évesek együtt</i>	<i>87</i>	<i>62</i>	<i>71</i>	<i>54</i>	<i>34</i>	<i>63</i>

Fontos megemlíteni, hogy a munkanélküli férfiak több mint kétszer annyi időt fordítanak a kistermelés munkáira, mint a foglalkoztatottak, ami jelzi, hogy a munkanélküliek családjában – főleg az önellátás szempontjából – a mezőgazdasági jövedelemkiegészítő tevékenységnek számottevő a szerepe. A nyugdíjasok körében viszont még a munkanélkülieknél is nagyobb az időráfordítás, ami ugyancsak az e tevékenységből származó jövedelemre, illetve kiadás megtakarításra (takarékoskodásra) való rászorultságot jelzi.

Az időmérleg vizsgálat arra is alkalmas, hogy átfogó képet adjon az adott tevékenység elterjedtségéről, jelen esetben a kistermelésben érintett népesség hozzávetőleges arányáról (15. táblázat). A 80-as évek közepén a 15–74 éves férfiak közel 40%-a, 1999-ben csupán 28%-a végzett mezőgazdasági jövede-

lemkiegészítő munkát átlagos napon, tehát az e tevékenységben érdekeltek hányada közel egyharmadával csökkent. A foglalkoztatott férfiak körében még erőteljesebb a visszaesés, ahol 37%-ról 22%-ra esett vissza a munkát végzők hányada. A nyugdíjas férfiak csoportjában viszont 59%-ról csupán 49%-ra csökkent, ami azt is jelzi, hogy körükben továbbra is igen elterjedt a kistermelésben való részvétel. A nőknél minden csoportban alacsonyabb értékeket figyelhetünk meg, mint a férfiaknál, azonban a tendenciák hasonlóak.

15. táblázat *A 15–74 éves népességben belül a mezőgazdasági jövedelemkiegészítő munkákban résztvevők arányának alakulása gazdasági aktivitás szerint, 1986-ban és 1999-ben (%)*

Gazdasági aktivitás	Férfiak		Nők	
	1986	1999	1986	1999
Foglalkoztatott	73	22	29	13
Munkanélküli	–	38	–	30
Nyugdíjasok	59	49	44	39
Gyesen, gyeden lévő	–	–	27	17
Háztartásbeli	–	–	67	43
Tanuló	15	8	7	1
<i>15–74 évesek együtt</i>	<i>39</i>	<i>28</i>	<i>34</i>	<i>23</i>

Azt is vizsgálni tudjuk, hogy miként alakult a kistermelésben résztvevők tényleges időráfordítása (16. táblázat). Az adatok azt mutatják, hogy *a 80-as évek közepe óta a ténylegesen munkát végzők körében nem csökkent számottevően az időráfordítás*; a 15–74 éves és kistermelési munkát végző férfiak 1986-ban – napi átlagban – 220 percet, 1999-ben 218 percet töltöttek a kisgazdaság munkáival. A nők körében 157, illetve 152 perc a megfelelő érték.

16. táblázat *A 15–74 éves népességben belül a mezőgazdasági jövedelemkiegészítő munkákban résztvevők ráfordított ideje gazdasági aktivitás szerint, átlagos őszi napon 1986-ban és 1999-ben (perc)*

Gazdasági aktivitás	Férfiak		Nők	
	1986	1999	1986= 100 (%)	1986= 100 (%)
Foglalkoztatott	206	190	93	142
Munkanélküli	–	264	–	–
Nyugdíjas	272	243	89	167
Gyesen, gyeden lévő	–	–	–	141
Háztartásbeli	–	–	–	184
Tanuló	166	162	98	195
<i>15–74 évesek együtt</i>	<i>220</i>	<i>218</i>	<i>99</i>	<i>157</i>

Mindebből az következik, hogy a mezőgazdasági jövedelemkiegészítő munka tömege szinte kizárólag csak azért csökkent, mert jelentősen visszaesett az e tevékenységet folytatók részaránya. A visszaesés mint láttuk elsősorban a foglalkoztatottak és ezen belül is a fiatalabb korosztályokban volt nagyobb mértékű.

A mezőgazdasági kistermelési munka belső összetételét vizsgálva kimutatható, hogy a férfiak körében a 80-as évek közepéhez képest kissé több az állattenyésztés, és kevesebb a növénytermesztési munka hányada. Említésre méltó még, hogy a korábban igen kis hányadot kitevő élelmiszerek tartósításával kapcsolatos munka részaránya közel duplájára emelkedett. E mögött részben az önellátási igények teljesebb kielégítése, részben pedig az a törekvés húzódik meg, hogy az élelmiszerpiacon növekszik a házilag tartósított termékek iránti kereslet.

A mezőgazdasági kistermelés lehetőségei erősen település-függőek, ebből adódóan érthető, hogy a községekben élők körében e tevékenység sokkal inkább meghatározó, mint a városokban (13. táblázat). A 15–74 éves községi férfiak – 1999-ban – napi átlagban 107 percet fordítottak e tevékenységre, ám a kisebb városokban élők körében is viszonylag magas értéket, 63 percet figyelhetünk meg. A 80-as évek közepéig visszatekintve elmondható, hogy a városi férfiak körében jobban visszaesett a kistermelési munka, mint a községiéknél.

Az adatok arra utalnak, hogy *az életkor egyre inkább meghatározza a kistermelésben töltött idő hosszát*. A korábbi időszakhoz viszonyítva ugyanis a fiatalabb – 30 év alatti – korosztályokban sokkal jobban csökkent a kistermelésre fordított idő, mint a közép- és időskorúak csoportjában (14. táblázat). A korosztályi különbségeket mi sem érzékelteti jobban, mint az, hogy a 15–19, illetve a 60–74 éves férfiak között – a ráfordított időt tekintve – mintegy kilencszeres a különbség. A piactudományi viszonyok térhódítása és ezen belül a főmunkahely szerepének felerősödésével várható, hogy a jelenlegi fiatal generációban mindinkább vissza fog szorulni ez a tradicionális jellegű tevékenység.

IRODALOM

- Farkas János–Vajda Ágnes (1989): Időgazdálkodás és munkatevékenységek. Társadalomtudományi Vállalkozások. KSH Budapest. 333. old.
- Goldschmidt-Clermont, Lusine (1982): Unpaid Work in the Household, ILO, Women, Work and Development No. 1.
- Harcsa István (1991): Családok önvédelmi helyzetben. Közgazdasági Szemle. 1991. 3. sz. 307–319 old.

Proposal for a Satellite Account of Household Production EUROSTAT – Statistics Finland.
Johanna Varjonen, Iris Niemi, Eeva Hamunen, Hannu Pääkkönen, Taru Sandstrom. 1999.
Manuscript.

Sik Endre–Szép Katalin (2000): A háztartási termelés pénzértéke. TÁRKI Társadalompolitikai
Tanulmányok 21. sz. 25. old.

Spéder Zsolt (1990): Láthatatlan jólétermelés. Közgazdasági Szemle, 1990. 11. sz.